

PENTAGRAM ILI SALAMUNOVO SLOVO U BREJLJANSKIM MEDIĆIMA – IGRA KAO PREŽITAK ZAGUBLJENOG POIMANJA IZVORNOG ZNAČENJA SIMBOLA

MARINKO TOMASOVIĆ
Gradski muzej Makarska
Obala kralja Tomislava 17/1
HR-21300 Makarska
marinko.tomasovic1@gmail.com

UDK 398.32
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Primljeno/Received: 28.01.2021.
Prihvaćeno/Accepted: 11.02.2021.

Radom se razmatra pojava pentagrama, narodnoj tradiciji poznatijeg kao Salamunovog slova, uklesanog na kamenu uz dovratnik mlina u zaseoku Medići u priobalnim Brelima na zapadnom rubu Makarskog primorja. Iako nije sačuvana predaja o njegovom značenju, time i razlogu postavljanja na ulaz u gradnju iz 19. st., zabilježena je dječja igra iz druge polovine 20. st. u kojoj se prstom prelazilo preko simbola nastojeći ne ponoviti poteze. Igra je nesumnjivo predstavljala prežitak široko ukorijenjenog vjerovanja u Dalmaciji o apotropejskom svojstvu pentagrama, konkretno očitovanje ritualne radnje jednopoteznog upisivanja simbola prstom po zraku ili predmetima u trenucima oluja i većeg nevremena. Izvorno značenje simbola također je u njegovom apotropejskom svojstvu znajući kako su mlinovi i mjesta onostranog.

Ključne riječi: *Pentagram ili Salamunovo slovo, povlačenje prsta po simbolu, oblikovanje simbola po zraku, apotropejski simbol, mlinice*

Na starijoj gradnji u zaseoku Medići (niže br. Sv. Jurja 81) na obalnoj strani Brela, općinskog naselja pri zapadnom rubu Makarskog primorja, uzidan je uz lijevi dovratnik istočnog ulaza pravilan kameni blok (vel. 21 x 29 cm) na visini 0,60 m iznad razine praga (sl. 1). Na njemu je uklesan pentagram vel. 17 x 21,5 cm i križ unutar njega (sl. 2). Ovaj zanimljivi simbol u Brelima, u narodnom vjerovanju poznatiji kao *Salamunovo slovo*, koliko mi je poznato, do nedavno nije niti spomenut u literaturi.¹

¹ O brejljanskom pentagramu iznijeti su tek osnovni opisni podaci s fotografijom kod: Tomasović 2019: 42, bilj. 34, 46, sl. 7. Ostavljajući njegovu obradu za naknadni osvrt tom prigodom se napomenulo kako je prethodno ipak reproduciran u dva navrata. Prvi puta, u legendi ispod fotografije, nije se reklo gdje se pentagram nalazi. Tek se napomenulo o brojnosti križeva i pentagrama

O pentagramu u breljanskim Medicima mogao sam čuti kako se govorilo da predstavlja "židovsku" zvijezdu, ali da se naziva i *Salamunovim slovom*.² Iako nisam doznao kako je sačuvana breljanska predaja o značenju simbola, zanimljivo je živo sjećanje na dječju igru još početkom 70-ih godina 20. st. u kojoj se prstom prelazilo preko pentagrama nastojeći ne ponavljati isti pokret.³ Postupak posve odgovara značenju jednopoteznog oblikovanja pentagrama u zraku, o čemu će već biti govora.

Pentagram ili Salamunovo slovo u europskoj tradiciji i dalmatinskim vjerovanjima

Pentagram ili *Salamunovo slovo*, geometrijski lik, kao simbol je raširen na tlu zapadne Europe još od drugog tisućljeća prije Krista,⁴ da bi u srednjem i novom vijeku, osim u magijske i druge svrhe, bio preuzet i u značenju kršćanske simbolike.⁵ Pripada simetričnom obliku kao specifičnoj oznaci apotropejskih ili zaštitnih simbola, a uopće je široko korišten u srednjovjekovlju u

kao apotropejskih ili zaštitnih simbola uklesanih uz dovratnike kuća u Makarskom primorju: Alaupović-Gjeldum 1992: 156, 164, sl. 13. Breljanski pentagram reproducirao se kao likovna vinjeta i na kraju Predgovora listu Vrela Brela, 6, 2003.: 12, ne odajući ikakvu vezu s tekstom. Ni tom prilikom nije naznačeno gdje se nalazi, iako je reproduciranjem u breljanskom listu moglo biti jasno kako je riječ o Brelima. Vrijedi spomenuti kako su obje fotografije pentagrama načinjene u vrijeme dok nije bio prekriven i površinski oštećen bršljanom. Kao takvog sam ga i evidentirao rekognosciranjem terena 11. lipnja 2005. godine, kada je cjelokupno istočno pročelje bilo dobro vidljivo s 1869. godinom uklesanom na nadvratniku i 1895. godinom uz desni dovratnik. Prilikom ponovnog razgledavanja 25. svibnja 2019. godine pročelje je bilo posve zaraslo u bršljan, koji je prekrrio i površinski oštetiio uklesani pentagram i godine.

² Kao *Davidovu zvijezdu* spomenuo ga je 25. svibnja 2019. godine Nediljko Tomaš (r. 1952.), a naknadno mi je, 22. kolovoza 2019., naznačio kako ga breljani nazivaju i *Salamunovim slovom*. Njegovom pomoći i uspio sam ući u trag pentagramu kojega sam gledao prije gotovo 15 godina, kada pročelje gradnje nije bilo toliko prekriveno bršljanom.

³ O toj igri, na koju su djecu upućivali stariji Breljani, pripovjedao mi je 25. VIII. 2019. Dražen Medić (r. 1961.), koji je i sam u njoj sudjelovao.

⁴ Niz primjera pregledno donosi: Coimbra 2011: 122-129.

⁵ Kršćanska simbolika pentagrama u vezi je pet Kristovih rana: Grgić 1979: 458. U hrvatskoj likovnoj umjetnosti najistaknutiji je pentagram na pluteju iz 11. st., reutiliziranom za krsni zdenac splitske katedrale: Gunjača – Jelovina 1976: 98, sl. 28. Zaokrenuti pentagram otisnut je na naslovnici *De institutione bene beateque vivendi...* (1506.), glasovite knjige Marka Marulića, kršćanskog, humanističkog i renesansnog pisca, tiskane u izvorniku 1540. u njemačkom Solingenu. Primjerak izdanja posjeduje knjižnica Franjevačkog samostana u Makarskoj (sign. 3244): Kapitanović 1993: 272.

obrani od manifestacija zlih sila, đavla i vještica.⁶ Značenje njegovog uklesavanja i na gradnjama u Makarskom primorju odraz je osobite popularnost pentagrama tijekom 19. st. U to vrijeme raširena je njegova apotropejska primjena označavanjem uz vrata i prozore seljačkih kuća diljem Europe.⁷

Sukladno tome, i u kontekstu tradicijske kulture na prostoru Hrvatske, nailazimo na različite oblike korištenja tog simbola. Oni ukazuju na vjerovanja u njegovu snažnu zaštitničku moć. Pentagramom se štitilo blago, ali i djeca, jednako kao što je bio učinkovit u zaštiti od mōre, groma i drugih vremenskih nepogoda.⁸ U takvim prilikama često su se poduzimale i određene ritualne i magijske radnje nužne kako bi se osiguralo njegovo zaštitničko djelovanje. One su iznimno važne u kontekstu njihovog povezivanja s breljanskim pentagramom. U vjerovanjima na srednjodalmatinskim otocima *Salamunovo slovo* se oblikovalo pokretima prsta u zraku prema svim stranama svijeta kao zaštita od groma ili se jednopotezno ucrtavalo na pločicu i nožem gađalo demona u oko kako bi se nevjeme na moru smirilo.⁹ Na Pelješcu, kao zaštita od nevere i tuče, pokretima noža s crnim koricama u zraku se načinilo *Salamunovo slovo*.¹⁰ I u susjednim Poljicima prakticirana je ista radnja u svrhu zaštite od nevremena na moru, prilikom čega se također koristila crna boja za korice noža. Savjet za upotrebu takvog noža kojim se ima načiniti (vjerojatno pokretima) slovo na kormilu, jedrima i veslima broda, a potom ga baciti u šijun (udar vjetrova), kao i u istoj prigodi urezati ga u drvenu dasku ili novčić i potom baciti ga, zabilježen je dakle i u poljičkoj predaji.¹¹

Svemtu tome treba pridodati i učestalu primjenu *Salamunovog slova* u pučkoj medicini na koju ponajviše ukazuju

⁶ Coimbra 2011: 125.

⁷ Isto, 126-127, 129, fig. 11.

⁸ Pentagram ili *Salamunovo slovo* navodi se u slučajevima crtanja ili urezivanja na kolijevci u zaštiti djeteta od uroka te na stajama u svrhu obrane blaga: Bajuk 2012: 119; Braica 1999: 70. Uopće, štitio je od mōra: Kale 2000: 134, tako i djeteta ako bi se načinilo u zidu pored njegovih nogu: Šešo 2016: 60. U svrhu zaštite ukućana navodi se njegovo urezivanje na kućnim vratima ili pragu u Dalmatinskoj zagori, kao i u pčelarstvu urezivanjem na kamenu ispod ulišća: Alaupović - Gjeldum 2004: 45.

⁹ Alaupović - Gjeldum 2003: 110; 2015, 47-48. Na Šolti se vjerovalo kako bi krupa prestala kada bi prvo zrno pogodilo kamenu pločicu s ucrtanim Salamunovim slovom: Rajković 1990: 94.

¹⁰ Pederin 1976: 281.

¹¹ Ivanišević 1906: 467.

sačuvane ljekaruše.¹² U njima je, u okvirima neiskustvene medicine, istaknuta uloga znaka češće u razini magijskih savjeta. Za prostor Makarske biskupije takvi su postupci sadržani u djelu fra Luke Vladmirovića *Likarije priprostitute* iz 1775. godine, gdje veli kako se *Salamunovo* (*Salomunovo*) slovo koristi, zajedno s križem i napisom *i. n. r. i.*, od strane redovnika (franjevca) kod liječenja bolesnika od *plamca* (groznica).¹³

Popularnost *Salamunovog slova* u širokim narodnim masama i navela je makarskog svećenika i kanonika Ivana Josipa Pavlović Lučića da 1781. godine napiše pismo sudu Svete kongregacije, odnosno Inkvizicije, u kojemu iznosi primjedbe o njegovom korištenju u Makarskoj biskupiji.¹⁴ Sve navedeno potvrđuje korištenje simbola i u kontekstu makarskog prostora, gdje se očituje kao apotropejski simbol namijenjen zaštiti ljudi, blaga i pčela, a u takvu svrhu primijenjenog i u “bijeloj magiji” kod liječenja.

Pojava i izvorno značenje pentagrama ili Salamunovog slova u breljanskim Medicima

Dječja igra u Brelima, prakticirana još početkom 70.-ih godina prošlog stoljeća, svojevrsni je prežitek upravo onog vjerovanja o zaštitnoj snazi pentagrama, nekada dobro sačuvanog u predaji.

¹² Poznata su iz Karlobaške ljekaruše, pisane na izmaku srednjeg vijeka 1603. godine. U njoj su na kraju uvodne molitve kao ekvivalenti križeva jednopotezno nacrtana tri pentagrama, dok su dva prikazana u svojstvu likovnog objašnjenja znaka kojim će se (ucrtanim na tri lista bršljana) za stolom provjereno razotkriti kradljivac: Pećina – Stella Fatović-Ferenčić 2009: 79, 89.

¹³ Vladmirović 1999: 78-79. Čaranjem se koristio i u suzbijanju micina (čireva) prislanjanjem papira s nacrtanim *Salamunovim slovom* na bolesni dio tijela: Ivanišević 1906: 515; Kutleša 1993: 416. U oba primjera se ističe kako je papir (karta) modre boje, dok Ivanišević navodi i kako se znak crtao krvlju s uha crne mačke.

¹⁴ Tomasović 2019: 44-45, sl. 4. U tom pismu na latinskom, pohranjenom u Nadbiskupskom arhivu u Splitu (NAS, M – Sv. 25, nepag.), veli se kako je korištenje *Salamunovog slova* u zdravstvene svrhe osobito rašireno u dijelovima biskupije uz tursku granicu, gdje se i konji užarenim željezom na koži označuju tim znakom da bi dugo bili zdravi. Kao osnovni problem korištenja ovog simbola konstatira se kako se od njega očekuje učinak koji, po svojoj naravi, ni po božanskoj uredbi, niti po odredbi ili odobrenju Crkve ne može izvesti. Njegovo upisivanje bolesnicima i uporabu u druge svrhe, Pavlović Lučić smatra praznovjernim i posve suvišnim dodatkom u molitvama. Zanimljivo je i što piše kako *Salamunovo slovo* promiču pojedini redovnici, čime i objašnjava raširenost njegove uporabe. Za njih svejedno veli kako su izrazite pobožnosti i učenosti, pri čemu je mogao pomišljati i na fra Luku Vladmirovića.

Okolnost kako su na takvu igru djecu navodili stariji, a osobito upozoravajući kako se pokreti prstom ne smiju ponavljati, posve upućuje na identičnost radnje korištene i u starijem vjerovanju. To što se je u dječjoj igri izgubilo njeno značenje ili svrha od manje je važnosti, štoviše, upravo bi ono dokazivalo oblikovanje pentagrama u zraku prilikom nevremena i od strane Breljana, ribara ili težaka.

Može li se određenije objasniti pojava i značenje pentagrama ili *Salamunovog slova* u Medićima? Svakako, valja odbaciti mogućnost njegovog uklesavanja u gore navedene zaštitne svrhe. Odgovoru na pitanje dijelom može potpomoći njegovo uklesavanje na mrtvačnici groblja u nedalekom selu Makar iznad Makarske, sagrađenoj prije 1835. godine kada je već ucrtana u prvu austrijsku katastarsku izmjeru.¹⁵ *Salamunovom slovu* u Makru prepoznata je uloga "dovođenja u red" povraćenih duša umrlih, koje su vjerovanjem mogle biti usmjerene i nečasnim ili opakim radnjama.¹⁶

Za gradnju u breljanskim Medićima doznaje se kako je pripadala nekom Staničiću doseljenom iz susjedne Baške Vode, kao i da je još 70-ih godina 20. st. služila kao turanj za masline. Očito je riječ o Staničiću koji se na ovom dijelu Medića navodi kao doseljen u 19. st.,¹⁷ uostalom što se okvirno podudara i godinama 1869. i 1895. uklesanim na pročelju. Vjerojatno je ova gospodarska namjena bila odlučna u poticaju za uklesavanje pentagrama na njenom ulazu, osobito u pogledu vjerovanja kako su mlinovi i vodenice mjesta gdje se uvijek moglo očekivati prikrivene i raznovrsne identifikacije zla i onostranog. Brojnost uklesanih križeva na starim mlinicama uokolo Makarske dobro objašnjava takav način zaštite od zla.¹⁸ Uostalom, u njima je kao mjestima okupljanja, druženja i razgovora, dolazilo i do žučljivih sukobljavanja i svađa, možda ubojstava i smrtnog ozljeđivanja strojnim dijelovima mlina. Sve bi ovo, uz njihovu „nadnaravnost“, i upućivalo na razloge uklesavanja simbola križeva. Uostalom, i unutar pentagrama u Brelima je uklesan križ čime se htjelo dodatno podcrtati njegovo kršćansko značenje. Pentagram ili *Salamunovo slovo* na pročelju mlinice u Medićima mogao je štiti i imovinu, *inradu*, osobito u njenoj primjeni kod razotkrivanja

¹⁵ Tomasović 2019: 46, sl. 6.

¹⁶ Tomasović 2019: 45-46.

¹⁷ Bebić 1985: 32.

¹⁸ Tomasović 2019: 74-79.

kradljivca.¹⁹ Stoga je u simboličkom značenju zaštite od zla i nevolje i uklesan negdje sredinom 19. st. na nešto kvalitetnijem kamenu pročelja breljanske gradnje, čime je i posebno istaknut na gruboj gradnji zida.

Pentagram ili *Salamunovo slovo* u priobalnim Brelima danas je sačuvano u materijalnom izgledu, a i ne tako davno putem dječje igre naznačavalo je i prežitak nekada dosta raširenog vjerovanja u njegovu apotropejsku moć.

IZVORI

NAS, M Nadbiskupski arhiv u Splitu, Arhiv Makarske biskupije

Osobni terenski zapisi

Kazivači:

Nediljko Tomaš, rođen 1952. godine

Dražen Medić, rođen 1961. godine

LITERATURA

Alaupović-Gjeldum, Dinka. 1992. O nekim osobitostima tradicijskoga graditeljstva Makarskog primorja. *Ethnologica Dalmatica*, vol. 1. Split: Etnografski muzej Split, 151-171.

Alaupović-Gjeldum, Dinka. 2003. Etnografske zabilješke s otoka Visa. *Ethnologica Dalmatica*, vol. 12. Split: Etnografski muzej Split, 97-132.

Alaupović-Gjeldum, Dinka. 2004. Pčela – čovjek – med – vosak u tradicijskoj kulturi Dalmacije. U: *Pčela – čovjek – med – vosak u tradicijskoj kulturi Dalmacije* (ur. Dinka Alaupović-Gjeldum). Split: Etnografski muzej Split, 26-87.

Alaupović-Gjeldum, Dinka. 2015. Naše more i pučka predaja. *Ethnologica Dalmatica*, vol.22. Split: Etnografski muzej Split, 43-63.

¹⁹ Vidi bilj. 12.

Bajuk, Lidija. 2012. Magija i prežici vračarstva u hrvatskim tradicijskim vjerovanjima i postupcima s rodiljom. *Etnologica Dalmatica*, vol. 19. Split: Etnografski muzej Split, 101-140.

Bebić, Josip. 1985. *Brela*. Split: Crkva u svijetu.

Braica, Silvio. 1999. Pojmovnik hrvatske etnografije i etnologije. *Etnologica Dalmatica*, vol. 8. Split: Etnografski muzej Split, 5-119.

Coimbra, Fernando. 2011. The symbolism of the pentagram in west European Rock Art: a semiotic approach. In: *XXIV Valcamonica Symposium Proceedings, Art and Communication in pre literate societies* (ed. Penny Butler, Valeria Damioli, Paolo Medici, Justine Thomas). Capo di Ponte: Centro Camuno di Studi Preistorici, 122-129.

Grgić, Marijan. 1979. Peterokut. U: *Leksikon ikonografije i liturgike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, 458.

Gunjača, Stjepan – Jelovina, Dušan. 1976. *Starohrvatska baština*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Ivanišević, Frano. 1906. *Pojica. Narodni život i običaji*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Kale, Jadran. 2000. Skice za mjesnu etnografiju i ekologiju. U: *Zbornik otoka Drvenika, II*. (ur. Ivan Pažanin). Drvenik: Župa Sv. Jurja Mučenika, 127-138.

Kapitanović, Vice. 1993. *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke Bogoslovije u Makarskoj*. Makarska: Franjevačka visoka Bogoslovija u Makarskoj – Arhiv Hrvatske.

Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imočkoj krajini* (prir. Vesna Čulinović-Konstantinović). Imotski: Matica hrvatska Ogranak Imotski – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu.

Pećina, Marko - Fatović-Ferenčić, Stella, ur. 2009. Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. (Faksimil i obrada). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (Rasprava i građa za povijest znanosti, knj. 9, Razred za medicinske znanosti, sv. 5.), Zagreb, 2009.

Rajković, Zorica. 1990. Običaji otoka Šolte između dva svjetska rata. *Narodna umjetnost, vol. 27*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 73-98.

Pederin, Marko. 1976. "Stara virovanja" na zapadnom Pelješcu. U: *Pelješki zbornik, 1* (ur. Stjepan Vekarić). Potomje – Dubrovnik – Korčula, 1976, 271-294

Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Tomasović, Marinko. 2019. *Uklesani i urezani simboli na arhitekturi Makarske i njenog rubnog područja*. Makarska: Gradski muzej Makarska.

Vladmirović, Luka. 1999. *Likarije priprostite* (prir. Zdravko Devetak). Split – Zaostrog: Knjižnica zbornika Kačić, Sv. 34.

Sl. 1. Položaj pentagrama ili *Salamunovog slova* na turnju u breljanskim Medićima (foto: Marinko Tomasović)

Sl. 2. Pentagram ili *Salamunovo slovo* uz dovratnik turnja u breljanskim Medićima (foto: Marinko Tomasović)

PENTAGRAM OR SALAMUN'S LETTER IN MEDIĆI IN BRELA -THE GAME AS A REMAIN OF THE LOST CONCEPT OF THE ORIGINAL MEANING OF SYMBOLS

(Summary)

The appearance of pentagram known as Salamun's letter in folk tradition, which is carved in stone next to the doorpost of the mill in the village Medići in the coastal Brela on the western edge of the Makarska Riviera, has been analysed in this paper. Although the tradition of its meaning has not been preserved including the reason for placing it at the entrance of the 19th century building, it has been recorded the children's game from the second half of the 20th century in which a finger was crossed over the symbol trying not to repeat the moves. The game undoubtedly represented the remain of the widespread belief in Dalmatia about the apotropaic characteristics of the pentagram, a concrete manifestation of the ritual act of one-stroke inscribing of symbols with a finger in the air or on objects in moments of storms and heavy thunderstorms. The original meaning of symbol is also in its apotropaic quality knowing that the mills are also the places in the world beyond.

Key words: pentagram or Salamun's letter, draw with your finger on the symbol, creating symbols in the air, apotropaic symbol, mills